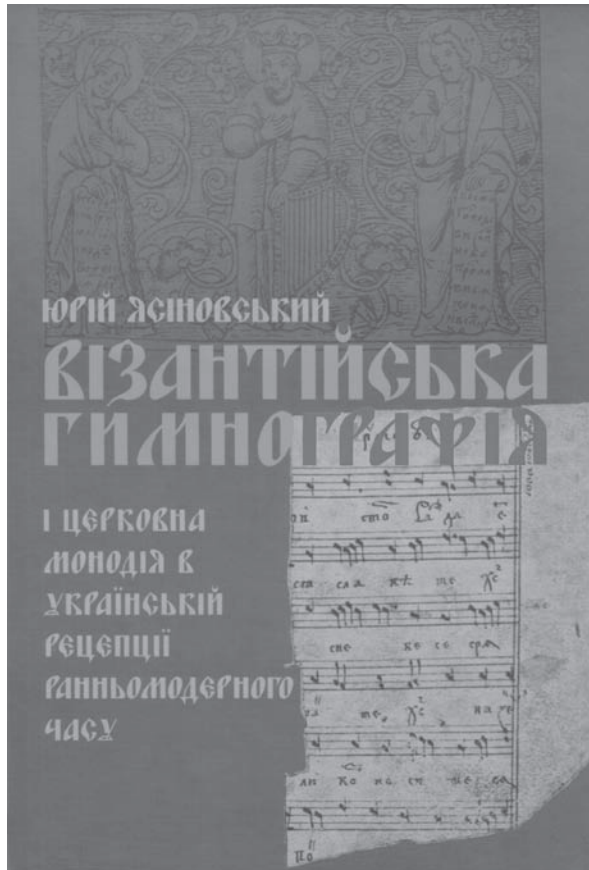

ДО ДЖЕРЕЛ: МОНОГРАФІЯ ЮРІЯ ЯСІНОВСЬКОГО

Ясіновський Ю. Візантійська гімнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Л., 2011. – 468 с. – (Історія української музики : дослідження. – Вип. 18)

*Чи єсть у нас культура,
ми й самі не дуже впевнені...,
надто довго нам було втовкмачувано,
що її нестак-то вже й єсть.*

Оксана Забужко

У червні 2011 року вийшла друком монографія проф. Юрія Ясіновського, що стала підсумком тривалої праці автора над дослідженням джерел української сакральної монодії¹. На перший погляд, ця книга є вузько-спеціалізованою працею, що стосується передусім медієвістики; проте детальніше ознайомлення з її змістом переконує нас у

тому, що головні акценти тут не лише зосереджені на дослідженні визначеної теми, але й скеровують до переосмислення ustalених штамів історії української культури, зокрема й церковного співу. Тут суголосними є слова Валерія Шевчука щодо тритомного видання праці Юрія Шереха (Шевельова) «Пороги і Запоріжжя»: «Якісно відмінне пізнання нової української реальності без творів Юрія Шереха хибувало б на однобічність, однозначність. Його твори нам потрібні, щоб навчитися по-новому мислити, бачити, сприймати, руйнуючи залізобетонну клітку внутрішньої неволі»². Здавалося б, про яку «внутрішню неволю» йдеться в монографії Ю. Ясіновського? Проте книга спонукує до роздумів над багатьма суттєвими проблемами сучасної науки, які, на жаль, не зацентровані в українському науковому дискурсі. Наприклад, питання походження писемних літургійних пам'яток Княжої доби. На цьому окремо наголошує автор: «При вивченні нотованих книг Княжої доби актуальним залишається питання їх південноруської локалізації. Дивно, але джерела та історіографія переважно мовчать про такі пам'ятки і створюється враження, що в XI–XIII ст. гімнографія та її співні форми (церковна монодія) розвивалися переважно на північних землях Русі. Причин тут декілька: 1) в Україні збереглося дуже мало таких рукописів, і то лише декілька уривків; 2) виразна тенденційність існуючої історіографії, як російської, так і західної; 3) поки що українські науковці практично не цікавляться цією проблематикою, зокрема, у наш час. Усе це спричинилося до того, що українська музична медієвістика (як філологія і лінгвістика) сьогодні перебуває поза сучасним науковим дискурсом, не володіє відповідними науковими методологіями та методами як з позиції археографії, так і з огляду на загальні культурно-мистецькі і богословсько-літургійні аспекти»³. Отже, важливим є особливе наголошення автором на значимості дослідження літургійних книг Княжої доби, і не лише з погляду зміс-

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ. КРИТИКА

ту, але й зважаючи на їх територіальне походження, що є знаком історичного почуття відповідальності перед культурною спадщиною минулого. Звідси й подальша деталізація Ю. Ясіновським історії сховищ та збірок давньої книжності, описів та каталогів рукописних книг, кодикологічних аспектів їх вивчення. Такий підхід дозволяє вдумливному читачеві дослухатися тонкощів джерельних студій задля поглибленого розуміння складних історичних процесів. Хотілося б, щоб саме такий акцент, представлений у монографії, знайшов своє продовження у дослідженнях наступних поколінь, спонукав до об'єктивних суджень, опертих на стрункий перелік джерел та матеріалів, що перегукується з гаслом Ю. Шереха про «літературу без політики»⁴. Тільки в такий спосіб можна вибудовувати науку, у якому б напрямі не велася такі студії.

Повертаючись до рецензованої монографії Ю. Ясіновського, зазначимо, що до її прочитання спонукує вже сама назва доволі провокативного характеру, підсилена титулкою книги, де за давнім звичаєм кіновар'ю (червоною фарбою) зацентровано словосполучення *візантійська гімнографія*, що затіняє мініатюрне роз'яснення – *і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу*. Зауважмо, що такий вибір назви має незвичний характер для української науки, де десятки років підкреслювався насамперед національний характер досліджуваних тем. Тож, узявши в руки цю книгу із зображеннями на обкладинці старозавітних Анни, царя Давида та Мойсея, допитливий читач подумає – про що ж, властиво, ідеться, чи про національне явище церковного співу, чи про візантійську спадщину, і яке місце відведене власне «українській рецепції»? Лише третій елемент оздобу титулу підводить до національних ознак церковного співу – фрагмент українського нотолінійного збірника Ірмолая ранньомодерної доби, що, власне, і є основною темою монографії. У цьому й полягає пафос монографії – якомога глибше розкрити розвиток національної традиції церковного співу через сприйняття могутніх потоків візантійського богослужбового обряду, досконалого за змістом, формою і новим християнським виміром всеосяжного всесві-

ту. Не знаємо, чи свідомо вибрані для титулки перші рядки Різдяного канону, але текст «Христос раждається – славіте, Христос снебес – срящайте, Христос на земли – возноситеся» – є символічним: Христове слово приймається молодією Київською державою, а вісником Христового вчення стала візантійська гімнографія, яка сформувалася на найдосконаліших здобутках античних і старозавітних культур. На це звертає увагу Ю. Ясіновський: «Витоки гімнографії сягають найдавніших форм релігійної творчості: греко-еллінська міфологія, давня єгипетська й єврейська релігійна епіка, індійські веди, іранська Авеста, релігійні гимни Шумеру й Вавілону»⁵. І все це багатство влилося в «нові міхи» молоді держави й заклало міцні підвалини подальшого розвитку її національної культури. Тож повернувшись до зацентрованої автором уваги на домінанті *візантійська гімнографія*, зазначимо, що саме такий погляд на нашу історію є чи не найвідповіднішим методом дослідження церковної монодії в Україні. Звідси й вибудовано зміст першого розділу, присвяченого викладу генези й сутності явища візантійської гімнографії, що розкриває перед читачем яскравий поетико-музикальний світ, на основі якого виростала Київська церква та її літургійно-співна практика. Так візантійська гімнографія стала першим етапом формування на Русі-Україні нової культури, що охопила найрізноматніші сфери духовного життя народу, і найповніше зблиснула в ранньомодерну добу, зокрема, у повнозвуччі національних форм церковної монодії – ірмолойних піснеспівах Української церкви.

У другому розділі монографії, який властиво є основним, головне місце відведено ґрунтовному дослідженню новаційного явища в українській культурі ранньомодерної доби – Ірмолая⁶. До створення цього збірника пройшли століття від часу впровадження християнського обряду в Україні, але його поява була не випадковою. Як пише автор, «виникненню Ірмолая передували тривалий час пошуків універсальної гімнографічної нотованої книги. Тут переплелися давня візантійська спадщина та її південнослов'янська і давня руська рецепції, жива місцева практика, ранньомодерні європейські впливи»⁷.

Звідси й універсальність цього збірника, що зосередив основний відібраний репертуар в одній літургійній книзі. Збірник упроваджує новий спосіб запису півчних текстів – київською п'ятилінійною нотою, – що дозволяло не лише точно відчитувати музичний матеріал, але й швидше його опанувати завдяки простій і зрозумілій формі запису. У цьому проявився також вплив європейського ренесансу, що разом з багатоголосими формами імпортував в Україну й новітні способи запису музичних текстів. Усе це «зумовило рішучий музично-стильовий злам на порозі барокової доби, та при цьому Україна й Білорусь зуміли зберегти свої давні форми цековного співу як органічну частку візантійського обряду»⁸.

Дослідженню Ірмолая, цього справді унікального явища української культури, Ю. Ясіновський присвятив багато років наукової праці в архівах і бібліотеках в Україні та за її межами. Віднайдення і науковий опис цих збірників, що ввійшли до спеціального каталогу, десятки статей, створення комп'ютерної бази даних⁹, численні виступи на наукових конференціях і, нарешті, факсимільне видання найдавнішого Львівського ірмолая кінця XVI ст.¹⁰ – усе це створило унікальну наукову базу для подальших наукових студій. Десятиліттями напрацьовані матеріали набули досконалої форми і ювелірного вироблення найрізноманітніший деталей, що вибудовує сприйняття і розуміння Ірмолая як однієї з найяскравіших вершин еволюції візантійської спадщини. При цьому розкривається широке коло питань виникнення, побутування і самої сутності збірника, його літургійної, мистецької та педагогічної вартостей. Усі ці питання послідовно викладені в таких параграфах другого розділу: «Витоки і структурна організація нотолінійного Ірмолая», «Кодикологічні аспекти вивчення ірмолоїв», «Палеографія словесного тексту», «Палеографія київської ноти», «Датування і локалізація ірмолоїв», «Творці-переписувачі ірмолоїв», «Мистецький декор», «Маргінальні записи», «Перші друковані видання ірмолоїв». Тобто Ірмолой розглядається не лише як літургійний збірник і рукописний кодекс, але і як фундаментальне явище в україн-

ській культурі, що мало значний вплив на розвиток освіти, мистецької і релігійної свідомості, а його «поширення на всіх етнічних землях українців є переконливим свідченням культурно-національної єдності народу, півчою традицією, що згуртувала роз'єднаний політичними обставинами народ»¹¹. Автор спирається на майже вичерпне коло джерел, яке охоплює всю територію українського етносу, включно з аналогічними білоруськими пам'ятками, переконуючи в існуванні окремого півчого стилю сакральної монодії ранньомодерної доби, що заклало підвалини для подальшого розвитку української культури. А поруч із узагальненим стилем проявилися індивідуальні риси кожного збірника, відбиваючи як творчий метод переписувача, так і особливості місцевої богослужбової практики. У цьому добрим помічником є дослідження репертуару ірмолоїв, манери письма переписувача, маргінальних записів, мистецького декору, ілюстрацій, передмов, що вирізняють кожний список з тисячі інших, у чому також важлива роль відводиться встановленню імен переписувачів. Цьому питанню Ю. Ясіновський завжди приділяв особливу увагу, поступово формуючи словник переписувачів нотолінійних ірмолоїв (250 імен), уперше опублікований 2008 року¹² і доповнений та уточнений у монографії.

Досліджуючи Ірмолой, автор не лише констатує факти, але й звертає увагу на важливі проблеми і певні методологічні штампи сприйняття гимнографії та церковної монодії сучасною наукою. Наприклад, підкреслює нові погляди на переклади слов'янських текстів, звертаючи увагу на збереження поезики й мелодики візантійської гимнографії: «гимнографічні тексти були невіддільними від музичного контексту, що впливало на форму і зміст їх перекладів слов'янською мовою»¹³. Ця теза є особливо актуальною в наш час, коли під час перекладів із церковнослов'янської мови на українську не враховується мелодична форма співаного тексту, що робить переклади непридатними для співного виконання. З іншого боку, на переконання Ю. Ясіновського, дослідження музичної складової жанрів церковної монодії

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ. КРИТИКА

вимагає також залучення богословсько-літургічних та лінгвістичних студій, оскільки лише такий підхід уможливує цілісну візію здобутків гимнографічної культури в Україні. Усе це прокладає шлях не лише до усвідомлення національного стилю церковної монодії ранньомодерної доби, але й у зворотному напрямі – до прочитання старокиївських кулізм'яних текстів, а також греко-візантійських зразків. Так відкривається панорамне бачення тисячолітнього обряду християнської півночі культури, сфокусованої в піснеспівах українських ірмолоїв. Так увиразнюється безперервна тяглість богослужбової півночі традиції, водночас із піднесенням до найвищої точки злету – *Ірмолюя*, – що, безсумнівно, відіграв важливу роль у націєтворенні українського етносу, оскільки розквіт монодійної практики припадає на добу визвольних змагань України. Зауважмо, у монографії відсутні патріотичні гасла й мотиви, текст написано строгим науковим стилем – стримано і констатує, з опорою на широке поле джерельних та бібліографічних матеріалів, список яких охоплює 50 сторінок книги, і на цій основі все сказане автором переко-нує, що український Ірмолю є винятковим явищем в українській культурі. Тож праця Ю. Ясіновського заслуговує на увагу якнайширшого кола читачів – у час, коли переписуються підручники української історії, коли постколоніальне суспільство поволі позбувається власної меншовартості, саме така книга є правдивою опорою нашої Незалежності.

¹ Зазначимо, що Юрій Ясіновський є автором фундаментального каталогу, у якому описано 1111 нотолінійних ірмолоїв (див.: *Ясіновський Ю.* Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть. – Л. : Місіонер, 1996). Згодом він виявив та опи-

сав ще 40 таких рукописів (див.: *Ясіновський Ю.* Виправлення, уточнення і доповнення до Каталогу нотолінійних Ірмолоїв // *Калофонія : науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії.* – Л., 2004. – Чис. 2. – С. 157–193; 2008. – Чис. 4. – С. 197–209). Додамо, що ця пошукова праця триває – досліднику вдалося виявити ще 10 ірмолоїв, опис яких він готує до друку.

² *Шевчук В.* Передмова // *Шерех Ю.* Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. – Х., 1998. – Т. 1. – С. 7.

³ *Ясіновський Ю.* Візантійська гимнографія... – С. 103.

⁴ *Шерех Ю.* На риштованнях історії літератури // *Шерех Ю.* Пороги і Запоріжжя... – С. 361.

⁵ *Ясіновський Ю.* Візантійська гимнографія... – С. 14.

⁶ Зазначимо, що в заголовках використано цей термін для визначення книги – «*Ірмолю*», і лише в тексті трапляється інший відповідник – «*Ірмологіон*», що також є правильним, але перший варіант є виключно національною формою назви збірника, тоді як другий відповідає також визначенню одножанрового збірника ірмосів, що існував у візантійській практиці і в київську добу. Тож виокремлення форми «*Ірмолю*» не випадкове, а є свідченням свідомого авторського кроку задля акцентування на дослідженні саме нотолінійного збірника ранньомодерного періоду в Україні.

⁷ *Ясіновський Ю.* Візантійська гимнографія... – С. 112.

⁸ Там само. – С. 238.

⁹ *Бондаренко В., Ганнік К., Ясіновський Ю.* Репертуар української і білоруської сакральної монодії: комп'ютерна база даних [буклет]. – Л., 2003.

¹⁰ *Das Lemberger Irmologion. Die älteste liturgische Musikhandschrift mit Fünfinnennotation aus dem Ende des 16. Jahrhundert / herausgegeben und eingeleitet von Jurij Jasinovs'kyj, übertragen und kommentiert Carolina Lutzka // Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte.* – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau, 2008. – Band 24. – 509 s.

¹¹ *Ясіновський Ю.* Візантійська гимнографія... – С. 364.

¹² *Ясіновський Ю.* Переписувачі нотолінійних ірмолоїв // *Калофонія.* – Л., 2008 – Чис. 3. – С. 197–209.

¹³ *Ясіновський Ю.* Візантійська гимнографія... – С. 34.

Наталія Сиротинська